

Spørg “Skautrup”

ved Ove Rasmussen

Traditionen tro bringer vi også i år et par eksempler på besvarelser af de mange spørgsmål, centret modtager fra nær og fjern. Det store antal forespørgsler (omkring 250 årligt) vidner om en udbredt interesse for dialekterne, selv om (eller måske fordi) de er på retur. Antallet er steget markant, efter at de redigerede dele af Jysk Ordbog blev lagt på nettet, hvilket vel skyldes, at flere er blevet opmærksomme på muligheden for at søge oplysninger hos os.

Forespørgslerne gælder naturligvis i vid udstrækning ord i den senere del af alfabetet, idet kun afsnittet A – Ho er færdigredigeret. Men også i de redigerede dele kan brugere af ordbogen have svært ved at finde vej, idet udgangspunktet for søgningen oftest vil være en lydform, der ikke svarer til opslagsformen. En bruger var således skuffet over, at han ikke kunne finde oplysninger om en “gej”, der i ordbogen optræder under opslagsordet gad; den opslagsform har ordet i *Ordbog over det Danske Sprog*, hvis opslagsformer vi normalt følger. Selv om der er udarbejdet et omfattende henvisningsregister fra lydformer til opslagsformer, kan vi altså i nogle tilfælde have været for sparsomme med henvisninger; fra “gaj” er der dog lavet henvisning til gad.

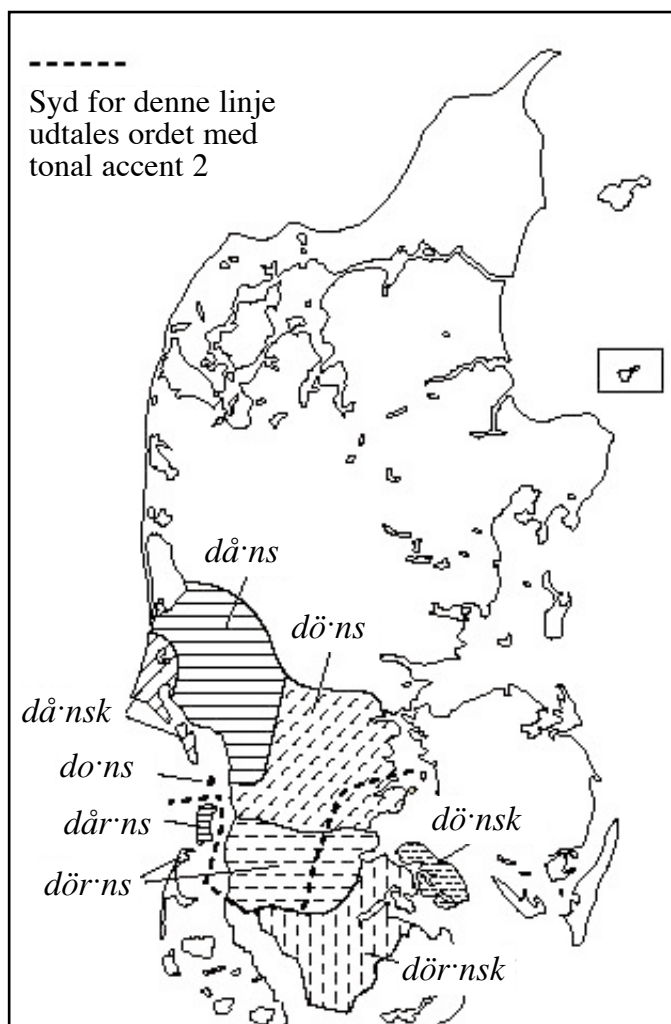
De fleste forespørgsler gælder enkeltord fra enkeltpersoner. Mere tidkrævende kan andre henvendelser være: anmodning om gennemlæsning af en række dialektdigte for at påpege evt. fejl i gengivelsen af den pågældende dialekt; medhjælp ved filmen “I Danmark er jeg født” for at sikre korrekt oversættelse af jyske sprogprøver; fra en avis anmodning om korte eksempler på karakteristisk dialekt fra 3 jyske områder til brug for en artikelserie; anmodning om medvirken til start af en ordbog over Hanherreds-dialekt; vejledning til studiet af danske dialekter for danskstuderende ved et tysk universitet. Ja, helt fra USA er vi blevet bedt om hjælp fra en amerikaner, der var begyndt at studere dansk; hans farmors bedsteforældre var indvandret fra Jylland, og hans farmor talte stadig en smule jysk. Ud fra gengivelsen af en række af hendes ord ville han gerne vide, om man kunne lokalisere dialekten til et bestemt område.

De mange forespørgsler lægger naturligvis beslag på adskillige arbejdstimer hvert år, timer som vi gerne bruger, da vi jo ikke alene har pligt til at forske, men også til at formidle vor forsknings resultater. Og så glæder vi os over den interesse for vort arbejde, som forespørgslerne vidner om.

Men nu et par eksempler på (let bearbejdede) besvarelser af forespørgsler, der er modtaget i år.

Dørns

En læser har spurgt Morgenavisen Jyllands-Posten om oprindelsen til fanøsk *dåansk* med betydningen opholdsstue.

Ordet er velkendt i den sydligste del af Jylland med en række forskellige udtaleformer: *dör·nsk*, *dön·sk*, *dör·ns*, *dön·s*, *dår·ns*, *do·ns*, *då·ns*, *då·nsk* (jf. kort over udbredelsen af de forskellige former). De vidt forskellige former viser i øvrigt, hvor vigtigt det er for en dialektordbog at have et omfattende henvisningsapparat, idet alle formerne naturligvis er behandlet under én opslagsform, nemlig dørns. I dette tilfælde vil man også ved at søge på fx *dånsk* få åbnet artiklen dørns.

Dørnset var gårdens daglige opholdsstue, der i vintertiden var opvarmet. Helt op til nyere tid har man også brugt dørnset til soverum, idet der har været indrettet alkovesenge. Men efterhånden som man fik råd til indretning af flere rum i en normal gård, flyttedes alkoverne til

nabokamre, og dørnset blev en regulær opholdsstue – måske endda opdelt i et storedørns eller dagligdørns, hvor man opholdt sig til dagligt, og så et lilledørns, kønnedørns eller godedørns, en stadsstue til modtagelse af finere besøg.

Ordet, der i dansk tidligst optræder i en kilde fra 1598, er kommet til det sønderjyske område fra plattysk, der tidligt i middelalderen har indlånt det (i former som *dornitze*, *dornse*) fra slavisk, hvor ordet optræder i formen *dwernice* brugt om en opvarmet stue.

Det kan synes sært, at man har lånt et så centralt ord langvejs østfra. Men så langt væk var de slaviske folk nu heller ikke i middelalderen. Helt op i 12-1300-tallet boede de vendiske stammer langs Østersøens sydkyst helt over til Holsten; det var jo vendere, kong Valdemar besejrede på Rygen, og som bisp Absalon derpå tvangskristnede. Vendernes hedenske religion hindrede nu ikke, at de kulturelt set stod på højde med datidens danskere og holstenere, så vi har faktisk kunnet hente en del kulturellementer og navnene på dem fra venderne – ligesom vi (via blandede ægteskaber) indlånede en del personnavne, fx Preben.

I sønderjysk står *dørns* i modsætning til *pissel* (= storstue, i gamle dage beliggende i østenden af gården, til daglig brugt til kiste-opbevaring af stadsklæder, sengetøj, dækketøj mv., men ved given lejlighed indrettet til gildestue og da om nødvendigt opvarmet). Også det ord har vi fra plattysk, men denne gang peger sporet sydpå: til middelalderlatinsk *pisele*, *pesale*. Endnu længere tilbage i latin ses iflg. ODS ordet *pensile* brugt om et med hvælvinger forsynet rum, pudsigt nok typisk i forbindelsen *balneum pensile* om en badstue!

Levvikost

En spørger er i sin faders erindringer stødt på ordet en *levikost* og vil gerne vide, hvad man brugte en sådan til.

Den blanding af ler og vand (gerne tilsat lidt kogødning), som brugtes til klining af bindingsværkswægge, hed i et stort jysk område, hvad vi i Jysk Ordbog vil skrive *levvi*. Ordet har været brugt i Thy og på Mors (med udtalen *læ'bi* med langt æ og en b-lyd i retning af v), i Salling og Vesthimmerland (med udtalen *lævvi*), via Viborg – til Århus-egnen (med udtalen *læ'vi*), endvidere ned over Vestjylland til syd for Ringkøbing fjord (med udtalen *livvi*). Ordets oprindelse er uklar, måske er der bare tale om et lydmalende ord af typen *blævver* etc.

I potteegnen syd for Skive brugte man for øvrigt også levvi til at glaserer potterne med, før de blev brændt; så revnede de ikke så let under fremstillingen; og samme grund angiver Feilberg i sin ordbog (bd. IV, s. 291) for, at kliningen (som nævnt ovenfor) blev tilsat lidt kogødning: det forhindrede revner under tørringen.

En "Livibost" af "Dråw-gres" (kæruldsstængler).
Fra *Sprog og Kultur XII* (1943) s. 22.

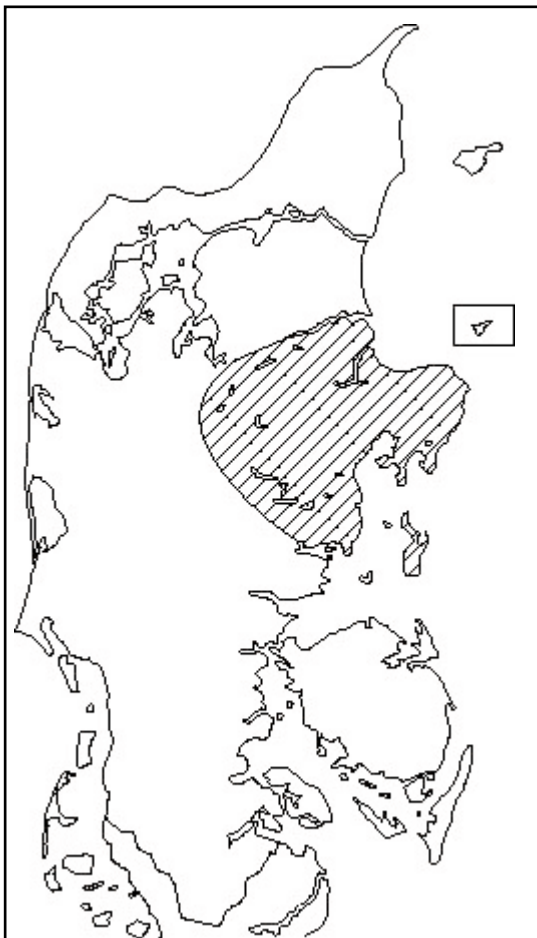
Ved klining har man påført levvien på mange forskellige måder, lige fra at bruge hænderne eller en klud til at anvende en speciel *levvibørste* (sjældnere kaldt *levvikost*). En sådan børste (jf. illustration) blev normalt fremstillet af en bredbladet, skarpkantet græsart, typisk kæruld, undertiden kogleaks el. andet. Fra Sønder Felding fortæller en meddeler, som bare kalder børsten en *livvi*, at den "bandtes af kæruldstå; først bandtes stråene sammen på midten; derefter blev den øverste halvdel af stråbundet bøjet ned, og om det nu større bundt af strå bandtes et nyt bånd; i hullet i midten satte man en pind til håndtag".

Stavrassi

En spørger er stødt på ordet *stavrassi* brugt om en person og spørger: hvad er betydningen, og hvad kommer ordet af?

Ordet bruges (eller har været brugt) i et stort midtøstjysk område mellem Mariager Fjord og Horsens Fjord (se kortet næste side). Det forekommer i lidt forskellige former; almindeligst er *stavrassi* og *stavrassiet*, ret ofte er det også skrevet *stavrasset*; samsingerne har deres helt egen form *stavrasket*.

Egentlig bruges ordet om et kar (bestående af træstave holdt sammen med et par jernringe), som er blevet utæt: stavene er blevet løse, fordi de er skrumpet ind på grund af indtørring; derved kommer jernringene omkring stavene til at sidde løse. Det kunne afhjælpes ved, at karret blev nedsænket i vand og jernringene sat på plads; når stavene havde suget vand nok, var karret igen tæt.

Et stavrassi(et) kar er altså et kar, hvis stave er på vej til at falde fra hinanden. Herfra kunne ordet overføres til brug om et menneske i betydningen sløj, halvsyg, nedbrudt. På rigssproget bruger vi en beslægtet overførsel, når en person siges at “falde i staver”; bag det ligger også billedet af karret, der ‘falder i staver’, bliver stavrassiet, men her er det altså koncentrationen, ikke helbredet, der går i opløsning. På jysk hed det samme for øvrigt at “falde i amdam”, og her er billedet (som så ofte) hentet fra hverdagslivet: amdam betyder kartoffelmel, og det hjemmefremstillede man ved at rive kartofler i et kar med vand og lade stivelsen bundfælde sig.

Med hensyn til oprindelsen af *stavrassi(et)*, volder førsteleddet jo ingen problemer; der er naturligvis tale om ordet en *stav* (eller måske i nogle dialekter en *stavr*). Andetleddet er mere problematisk; formerne på -et viser formentlig, at der må være tale om en tillægsmåde af et udsagnsord; men et udsagnsord at *rassie* eller at *rasse* er ikke kendt. Man kan gætte på, at ordet er i slægt med norsk *ras* (= nedstyrtning, skred) og *rase* (= glide, skride).